

Turkish Studies

Volume 13/2, Winter 2018, p. 457-476

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13129>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Şubat 2018

✓ Accepted/Kabul: Mart 2018

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Mevlüt ERTEN – Yrd. Doç. Dr. Mehmet ALTUNTAŞ

This article was checked by iThenticate.

KUR'ÂN'I ANLAMANNIN İLKELERİ: ABDURRAHMAN HABENNEKE EL-MEYDÂNÎ ÖRNEĞİ

İsa KANİK*

ÖZET

Kur'ân-ı Kerim'in kendisini nitelediği ifadelerden biri de onun "Kitap" olmasıdır. İlk emri "Yaratan Rabbinin adıyla oku!" (Alâk, 96/1) olan Kur'ân, hükümleri ve kendine özgü üslubu gibi özellikleriyle yüce bir sözdür (kavl-i sekil). Her disiplinde olduğu gibi Kur'ân tefsirinin de hususi yöntemi ve usûlü vardır. Kur'ân'ı anlamak, bir dili ve o dille yazılıp söylenenleri mantuk ve mefhumuyla anlayabilmektir. Asr-ı saadetten günümüze kadar yazılan dirayet, rivayet tefsirleri ile içtimâî, edebî, fikhî, ilmî vb. ekollerde de maksat farklı yöntem ve yaklaşımlarla Kur'ân'ı anlamaktır.

Kur'ân'ı doğru anlamaya yarayan, bunun yöntem ve usûlünü anlatan ulûmü'l-Kur'ân ve bununla ilgili kâideler hicri II. ve III. asırlarda bazı tefsir mukaddimelerinde bulunmaktaydı. İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201) ile başlayıp et-Tûfî (ö.716/1316) ve İbn Teymiyye (ö. 728/1327) ile devam eden bu alana dair müstakil eserler kaleme alma eğilimi son dönemde Abdurrahman Habenneke el-Meydânî (ö. 2004) ile ivme kazanmıştır. Meydânî'nin gayesi Kur'ân'ın en doğru şekilde anlaşılıp yorumlanmasıdır. Bu gayeyi gerçekleştirmek için tespit ettiği kırk kâideyi tefsirine mukaddime sadedinde yazdığı "Kavâ'idü't-Tedebburî'l-Emsel li-Kitâbillâhi Azze ve Celle" adlı eserinde toplamıştır. Külli kâide olmayan fakat Kur'ân'ın anlaşılmasına yarayan bu ilkeleri de "Me'âricü't-Tefekkur ve Dekâiku't-Tedebbur Tefsîrun Tedebburîyyun li'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Hasebi Tertîbi'n-Nuzûli Vifka Menheci Kitâbi Kavâ'idü't-Tedebburî'l-Emsel li Kitâbillâhi Azze ve Celle" adlı tefsirine uygulamaya çalışmıştır. Sayılarını artırmanın mümkün olduğu söz konusu ilkelerin benzerlerini başka eserlerde de görmek mümkündür. Bu nedenlerden ötürü makalemizde Kur'ân'ın tefsiri ve yorumuyla ilgili Meydânî'nin ilkelerini ele almaya karar verdik.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Meydânî, Me'âric, Kavâ'id, âyet, nüzül sırası.

**THE PRINCIPLES OF UNDERSTANDING THE QUR'AN:
EXAMPLE OF ABDURRAHMAN HABENNEKA AL-MEYDÂNÎ**

ABSTRACT

One of the expressions of the Qur'an that characterized itself is being "Book". The Qur'an, which the first commandment is "*Read with the name of the Creator,*" (Alaq, 96/1), is also a heavy word with its features such as its precepts and its own style (kavl-i sekil). Just as in every discipline, the Qur'anic commentary has a special method and system. To understand the Qur'an is to understand a language and the words written and spoken with it in terms of logic and notion. Acumen and commentary rumors from the Prophet Muhammad's time to our day are understanding the Qur'an with different methods and approaches.

Describing the methods and procedures used to understand the Qur'an properly, ulûmü'l-Kur'ân, hijri and related bases in the II. and III. centuries, there were some introduction commentary. Beginning with Ibn al-Jawzi (d. 597/1201) and continued with et-Tufî (d. 716/1316) and Ibn Taymiyyah (d. 728/1327) the tendency to write individual works in this area has gained momentum with Abdurrahman Habenneka al-Meydânî (d. 2004) The goal of Meydanî is to understand and interpret the Qur'an in the most accurate way. To this intention, he collected the forty bases he determined in his book "*Kavâ'idü't-Tedebburî'l-Emsel li-Kitâbillâhi Azze ve Celle*", which he wrote in his commentary. He tried to apply these principles which is not a comprehensive but it is intended to be understood the Qur'an to the his commentary that is called *Me'âricü't-Tefekkur ve Dekâiku't-Tedebbur Tefsîrun Tedebburîyyun li'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Hasebi Tertîbi'n-Nuzûli Vifka Menheci Kitabi Kavâ'idü't-Tedebburî'l-Emsel li Kitâbillâhi Azze ve Celle*. It is possible to see the similarities of these principles in other works as well. Because of this reasons we decided to handle Meydanî's principles that related to comment and interpretation of Qur'an in our article.

STRUCTURED ABSTRACT

1. Introduction

Almighty Allah has downloaded the Qur'an in an wide open Arabic language so that we may understand and live. Hz. Muhammad is the first commentator of the Qur'an. He was delivered it perfectly. Companions who the first addresses of the Qur'an and witnesses of the landing environment have learned about the closed parts of the Qur'an from Hz. Muhammad. To this day, different methods and approaches have been tried to understand the Qur'an. All of these are tafsir activities aimed at understanding Allah's purpose.

"Understanding" is to understand a language and what is described in that language with all its subtleties. What the Qur'an wants from its counterparts is that they live their verses in terms of their specific principles. In fact, the language of the Qur'an is quite plain. According to knowledge, culture and experience, everyone can understand the Qur'an more or less. As in every scientific discipline, there are certain points in

the Qur'anic commentary such as the ulumu'l-Qur'an, the tafsir style or the kavaidu't-tafsir.

Abdurrahman Hebenneka al-Meydâni collected forty principle to understand the Qur'an in his book "*Kavâ'idu't-Tedebburi'l-Emsel li-Kitâbillâhi Azze ve Celle*". He tried to apply these principles to his commentary called "*Me'âricu't-Tefekkur ve Dekâiku't-Tedebbur*". In the context of understanding the Qur'an in this research has been looking for answers to questions such as "What are the principles that Meydâni has determined? Why are these principles important and necessary in understanding the Qur'an? Did anyone mention these principles before Meydâni?" The Qur'an is a book concerning this world and the hereafter. Therefore our work, called that "The principles of understanding the Qur'an: Example of Abdurrahman Habenneka al-Meydâni" is important.

2. The Qur'an and Meaning of Understanding it

The Qur'an is a book revealed by Allah to Hz. Muhammad with his word and meaning. In about twenty-three years, it has downloaded intermittently. It has been written to mushaf, and it has come from generation to generation. The first sura is Fatiha, the last sura is Nas sura. It guides man to the right path. There is no doubt about it. Their verses are well explained and made easy. It is revealed in a clear Arabic language so that it may be considered and understood. The first interlocutors of the Qur'an were able to understand him for witnessing his descent. But conquests, different cultures, and some scientific advancements have raised some conditions for the understanding of the Qur'an. Therefore, the characteristics and methods of understanding the Qur'an have become more and more complex.

Language is an important means of communication. Every person has a language and every language has some features. Every prophet was sent in the language of his people. This is because the message is understood correctly. Understanding and thinking is an important feature of man. "Understanding" is to know all the characteristics of a language with the concepts of writing, grammar, vocabulary, sentence and syntax. Speaking, reading, and memorizing any language does not mean that it can be understood. For this reason, understanding the Qur'an is basically requires to know Arabic which is the Qur'an language until its finest details nahiv, eloquence etc. with elements and to assimilate the sunnah and hadith, to obey certain principles of faith, sincerity and some principles to understanding of the Qur'an.

3. Principles of Understanding the Qur'an

As a word, principle means "basic, origin-root, essential". Although there are some exceptions, the principle is a comprehensive rule in which special provisions can be understood. Every scientific discipline has its own methodology and terminology. In the context of the Qur'an, there are certain points in the interpretation of the Qur'an that commentators should know or should be presence in it. These are a means of understanding the Qur'an.

Abdurrahman Hebenneka al-Meydâni has collected some of the principles that the best way to understanding of Qur'an in his book named "*Kavâ'idu't-Tedebburi'l-Emsel li-Kitâbillâhi Azze ve Celle*". Meydâni says that there was no one who tried to compile and collect the principles

of understanding of the Qur'an from previous commentators and that he had identified them for the first time. As he indicated, the number of these principles can be increased. Although it is open to criticism, we believe that the principles are not ordered regularly. In addition, although he used it in his commentary and other works, there is no principle for the importance of poetry.

With the changing perspectives of science and technology in our age, it is seen that any criticism can be made positive or negative. Meydâni also encountered some criticism of these principles. But with an objective approach, it is certain that the Meydâni's principles has determined contribute to the correct understanding of the Qur'an. We can classify the principles identified by Meydâni, consists of such as ten reading, the way of addressing Allah, the reasons of the descent, the unity of the suras and the repetitions in the Qur'an and the purposes of the oaths under the following headings:

- a. Meydâni's principles of rhetoric and literary arts
- b. The principles of Meydâni about philology and linguistic field
- c. The principles of Meydâni regarding the content and style features of the Qur'an
- d. The principles of Meydâni regarding the descent environment of the Qur'an
- e. Meydâni's principles about some of the words in the Qur'an

4. Some of the authors who mentioned the principles of understanding and interpreting before Meydâni

Meydâni stated that there was no one who tried to compile and collect the principles of understanding the Qur'an from the previous commentators and that he had determined these principles for the first time. However, before Meydâni, scholars such as Abdurrahman İbnu'l-Cevzî, Süleyman b. Abdulkavî et-Tûfî, İbn Teymiyye, Zerkeşî, Bulkûnî, Kâfiyecî ve Suyûtî mentioned similar principles in their works. For example, İbnu'l-Cevzî refers to the Qur'anic sciences and their sources in his work, "*Funûnu'l-Efnân*", where the definition of the knowledge of tafsir, its subject, the need for tafsir, and the subject of tafsir and te'wil are related to the subjects of tafsir and te'wil. Similarly, when we look at Kâfiyecî's "*et-Teysir*", we see that in the first chapter, concepts such as tafsir, te'vil and the Qur'an, and in the second chapter, some of the principles exemplified by the verses. Reasons for the fall in these principles, Mekki-Medenî, readings, poetry consultation, nasih-mensuh etc. he studied the subjects. Another part of his work under the title of "العلوم التي يحتاج إليها المفسر" it is stated that knowledge such as mental sciences, consummation, morality, political knowledge such as logic and science Kalam should be known. Al-Suyuti in his work, "في معرفة معاني الأدوات التي يحتاج إليها المفسر" shaped refers to some other elements of the headings. Meydâni also includes similar acts and expressions in principles thirty-two, thirty-three, thirty-six and thirty-nine of his work.

Keywords: Qur'an, Meydâni, Me'âric, Kavâ'id, verse, order of revelation.

Giriş

Yüce Allah insana, eşyanın hakikatini idrak edeceği; hayır ve şerri tercih ederek dünya ve ahirette sorumlu olacağı akıl nimetini, düşünme yeteneğini bahşetmiştir (Meydâni, 1993, s.11). Bu yüzden Kur'an'da, “أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ /Kur'an'ı düşünmüyorlar mı?” (47/Muhammed, 24), “أَفَلَا يَعْلَمُونَ /Akıl etmezler mi?” (36/Yâsin,68), “قَلِيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ /Ne kadar da az düşünüyorlar!” (7/A'raf, 3; 27/Neml, 62; 69/Hakka, 38; Ayrıca bkz. 4/Nisa, 82; 38/Sâd, 29) gibi ifadelerle düşünce ve idrake vurgu yapılmıştır. İndiriliş maksatlarından biri de doğru ve yanlış ayırabilen idraki keskin birey ve toplumlar inşa etmek olan Kur'an'ın bizden istediği, okunması, anlaşılması ve yaşanmasıdır. Kur'an'ın âyet, sûre, hizb gibi kısımlara ayrılması, tecvit kurallarıyla tane tane okunmasını istemesi de bunun önemli olduğunu göstermektedir (bkz. 25/Furkan, 32; 73/Müzzemmil, 4; 96/Alak, 1; 7/A'râf, 204). Çünkü Kur'an düzgün okunmadıkça doğru anlaşılabilir, doğru anlaşılmadığında ise gönderiliş maksadına uygun olarak yaşanamaz (Çetin, 2000, IX/193; Karslı, 2013, s. 57).

İnsana özgü bir durum olan anlama ve düşünme zihni bir faaliyettir. “Tefekkür”, “tedebbür” ve “tezekkür” lafızları bu bağlamda Kur'an'da sıkça kullanılan kavramlardır. Dilbilimciler nezdinde tefekkür, tedebbür ile eşdeğerdir. Ancak sözlükte hazırlamak, planlamak, düzenlemek, ihtimam göstermek ve dikkatli davranmak gibi manalara gelen “tedebbür” kelimesinin kökeninde hayır veya şer ile sonuçlanabilecek işlerin arka yüzünü, hakikat ve nihayetini de düşünmek söz konusudur (Cevherî, 1987, II/655; İbn Manzûr, h. 1424, IV/268; Curcânî, 2007, s. 117). Tefsir faaliyetinde tedebbür, Kur'an âyetlerini bütün yönleriyle detaylıca düşünerek metinde söylenen veya işaret edilen uzak noktaları da değerlendirmek suretiyle doğru anlamak ve yorumlayabilmektir (Meydâni, 2000, III/555). Tedebbür, Kur'an'da da bu manada kullanılmıştır: “كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ /Bu, insanlar ayetlerini düşünüp gereğini yerine getirsinler ve akli olanlar öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz bilgi yüklü (mübarek) bir Kitap'tır” (38/Sâd, 29). Benzer manada başka âyetler de vardır (bkz. 47/Muhammed, 24; 4/Nisa, 82; 23/Mü'minûn, 68).

Kur'an'ın isimlerinden biri de “ez-zikr”dir (bkz. 7/A'râf, 63; 15/Hicr, 6-9). Bir diğer vasfı ise “tezkire”dir (bkz. 73/Müzzemmil, 19; 20/Tâha, 2-3). Ez-Zikr, öğüt ve hatırlama gibi anlamlara gelir. İkaz ve uyarı anlamındaki tezkire ile aynı kökten türeyen “tezekkür” ise geçmişe ait haber ve olayları hatırlamak, düşünmek, ibret almak, dil ve kalp ile anmak gibi manalara gelir (Cevherî, 1987, II/664; Meydâni, 2000, IX/139). Kur'an'ın anlaşılması bağlamında değerlendirilebilecek bir diğer kavram da daha çok hâl-i hazırda nesne ve olayları düşünüp idrak etmek, akli kullanarak doğru ve tutarlı davranmak anlamlarında “يَعْقِلُ /ya 'kılı”, “يَعْقِلُونَ /ya 'kılûn” veya “تَعْقِلُونَ /ta 'kılûn” şeklinde Kur'an'da geçen “taakkul”dür (bkz. 2/Bakara, 73-242; 6/Enam, 15; 43/Zuhuruf, 3; 21/Enbiyâ, 10; 12/Yûsuf, 2; 24/Nur, 61; 29/Ankebût, 43). Genel anlamda Kur'an'ın muhatabı akıllı olan varlıklardır. Allah'ın kelam sıfatının bir tecellisi olan Kur'an'ı doğru anlamanın en önemli aracı akıldır. Bu kavram Kur'an'da farklı şekillerde 49 yerde kullanılmıştır. İnsanın yanlış anlama ve yorumlamasını engellemesi açısından da kuvveden ziyade onun işlevselliğine vurgu yapılmıştır (Erten, 2014, s. 213).

Bu kavramların anlam yelpazesinden hareketle Kur'an'ın, bazı ilkeler göz önünde bulundurularak anlama maksadıyla muhataplarından kelime, terkip ve âyetleri üzerinde her yönüyle detaylıca düşünmeleri, geçmiş ve geleceğe yönelik haber, kıssa ve temsillerinden gerekli mesajlar çıkarmalarını istediğini söylemek mümkündür.

1. Kur'an ve Onu Anlamanın Anlamı

Tefsir literatüründe Kur'an'ın farklı tanımları yapılmıştır. Bunlardan tam anlamıyla olmasa da efrâdını câmi' ağıyarını mâni' olarak düşünülebilecek tanımları şudur: Kur'an, Yüce Allah'ın vahiy yolu ile Arapça olarak Hz. Peygamber'e peyderpey indirdiği, nesilden nesile tevâtürden gelen, mushafalarda yazılı, Fâtiha ile başlayıp Nas sûresi ile sonlanan, okunmasıyla ibadet edilip sevap kazanılan, lafız ve manasıyla ilahî bir kitaptır (Kattân, 2000, s. 16; Ayrıca bkz. Karagöz, v.dğr., 2010, s. 386).

“...إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ...” / *İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik...*” (14/İbrâhim, 4) mealindeki âyetten anlaşılacağı üzere Yüce Allah’ın insanlara elçiler göndermesinde dil unsurunun ayrı bir önemi vardır. Hz. Peygambere vahyedilen Kur’ân da yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirilmemiştir. Şayet öyle olsa idi “لَوْلَا فَصَّلَتْ آيَاتُهُ أَعَجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ / *Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arab’a yabancı dilden bir kitap, öyle mi!*” (41/Fussilet, 44) derlerdi. Kur’ân’ın Yüce Allah’ın kelamı olması ve insanları uyarması için Hz. Peygamberin kalbine apaçık Arap lisanıyla indirilmesi onun ilâhî yönü yanında nüzûl ortamı, zamanı ve muhataplarıyla alakalı dilsel özelliklere sahip olduğunu da göstermektedir. Bu sebeple Kur’ân’ı anlamak demek, bir dili ve o dilde ifade edilmiş bir sözü bütün yönleriyle idrak edebilmektir. Söz ve lafızların mantûk ve mefhumlarından çıkarılabilen manalar vardır. Anlam, hem lafzın konuşulan yerdeki delâletinde hem de orada geçmeyen delâletinde yani söz sahibinin muradında aranmalıdır (Cündioğlu, 2011, ss.10-12-78-87-172; Ayrıca bkz. Karaman, v.dğr., 2007, 1/41). Kelam olarak Kur’ân, Yüce Allah’ın muradının bir ifadesidir. Bu nedenle bir âyetin nasıl ve niçin o anlama geldiği önem arz etmektedir.

Kur’ân, âyetleri ayrıntılı şekilde güzelce açıklanan (11/Hûd, 1), anlaşılabilir diye kolaylaştırılan bir kitaptır (54/Kamer, 17). Kur’ân, dura dura dikkatlice okunsun (17/İsrâ, 106), manaları üzerinde derinlemesine düşünülüp anlaşılın ve Hz. Peygamber’in örnekliğinde ahlâk olarak tatbik edilsin diye gönderilmiştir. Muhatapları olarak her insanın Kur’ân’ı aynı düzeyde anlaması beklenemez. Fakat sonuçta akıllı ve samimi her insan bilgi birikimi, zekâsı ve kültür seviyesine göre Kur’ân’ı öğrenip anlayabilir. Günümüze kadar yapılan tefsir ve meal çalışmaları ile on beş asırlık dinî ve ilmî tecrübe bunu göstermektedir.

İbn Haldun’a (ö. 808/1406) göre Kur’ân’ın ilk muhatapları Arap dili ve belagatini meleke ve sevk-i tabiileriyle bildikleri gibi Kur’ân’ın kelime ve terkiplerinin büyük bir kısmını da anlayabiliyorlardı (İbn Haldun, 1996, II/464-465). Çünkü onlar Kur’ân’ı davranış odaklı anlama faaliyetiyle okuyor, nüzûl ortamını bizzat yaşıyor ve müphem noktaları Hz. Peygamber’e sorabiliyorlardı. Bu yüzden o dönemde istisnaları olmakla birlikte genel bir anlama probleminden söz edilemez. Ancak anlayış, idrak ve kabiliyetleri farklı olan Übey b. Ka’b (ö. 19/640), Abdullah b. Mes’ûd (ö. 32/652), Zeyd b. Sâbit (ö. 45-55/612) ve Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) gibi sahâbilerle diğer insanların Kur’ân’ın tefsire ihtiyaç duyulan noktalarını aynı seviyede anladıklarını düşünmek elbette mümkün değildir.

Zaman içerisinde muhtelif inanç ve kültürlerle karşılaşılması, değişen şartlar, yeni düşünce ve problemler, varlık ve insan bilgisi konusundaki ilerlemelerin ivme kazanması, doğru anlama ve yorumlama (tefsir-te’vil) meselesini gündeme getirmiştir. Hatta Kur’ân’ı anlamak üzere yapılan farklı tefsirlerin Allah’ın muradını anlamaya etkisi dahi araştırılmıştır.¹ İlk zamanlarda Kur’ân’ın anlaşılması noktasında Kelam ve Fıkıh Usûlü’nün bilinmesi şartları yeterli görülürken zamanla bir müfessirde aranan özellikler sayı ve hacim olarak çoğalmıştır.

Kur’ân’ı layıkıyla anlayabilmek için anlamı buharlaştıran, özden uzak bir dil kutsaması olmaksızın Arap dilinin iyi bilinmesi,² ilk müfessiri olması hasebiyle Hz. Peygamber’in sünnetinin özümsemesi, etkisini vicdanında hissedebilecek sağlam bir itikada sahip olunması, yaşanan çağın

¹ Mustafa Karagöz tarafından kaleme alınan ve II. baskısı 2015 yılında yapılan “*Dilbilimsel Tefsir ve Kur’ân’ı Anlamaya Katkısı*” adlı eserde değişen şartlar, kültürel faktörler ve fetihlerle toplumun dil yapısındaki farklılaşmanın Kur’ân’ı anlamaya etkisi incelenmiştir. Kendisi, karşılaşılan dil sorunları ve bunların çözümüne yönelik Ferrâ (ö. 207/822) ve Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824) gibi dil âlimlerinin kelime ve terkiplerin anlamını açıklamaya yönelik çalışmalarının günümüz araştırmacılarına yön vereceğini düşünmektedir (Karagöz, 2010, s. 9).

² Pek çok âlim gibi Gazzâlî (ö. 505/1111) de ‘Hz. Peygamber’den duyulan ilahî kelamdan Yüce Allah’ın muradını anlama’ meselesini ele almış, eğer bir lafız başka bir manaya ihtimali olmayan anlamında “nass” ise sadece Arapça bilmenin yeterli olacağını, başka manalara ihtimali olması durumunda ise aklın, işâreten bazı karînelerin bulunması gerektiğini söylemiştir (Gazzâlî, 1322, I/339-340).

insanı, ihtiyaçları ve hâkim düşünce sisteminin iyi tahlil edilmesi gerekmektedir (Şimşek, 1995, s. 25-27). Kur'an'ın doğru anlaşılıp tefsir edilmesi noktasında bazı usûl ve ulûmü'l-Kur'an kitaplarında "müfessirin bilmesi gereken ilimler ya da bir müfessirden bulunması gereken özellikler" başlığı altında birtakım kâide ve kurallar yer almaktadır (Kâfiyecî, 1998, s. 27; Suyûtî, 2007, s. 448). Bu konuya dikkat çeken Meydânî (ö. 2004) de "*Kavâ'idü't-Tedebburî'l-Emsel li-Kitâbillâhi Azze ve Celle*" adlı eserinde Kur'an'ın nasıl anlaşılıp tefsir edileceğinin kurallarını anlatmaktadır. Bu ilkelerde âyetlerden örnekler vererek çoğunlukla Kur'an'ın kendisini nasıl açıkladığını göstermektedir.

2. Kur'an'ı Anlama Kâideleri

Kelime olarak "temel, asıl, esas" anlamlarına gelen "قاعدة /kâide", maddî veya manevî herhangi bir şeyin muhtevası veya altındaki bütün unsurlarına uygulanabilen küllî ve genel bir kural demektir. Çoğulu "قواعد /kavâid"dir (İbn Manzûr, 1955, III/361; Curcânî, 2007, s. 251). Kâidenin bir başka tanımında ise bazı istisnaları olmakla birlikte kendisiyle özel hükümlerin anlaşılabilceği kapsamlı kural olduğu belirtilmektedir (Sebt, h. 1415, I/23-25). Örneğin "Kelamda esas olan hakiki manadır" sözü genel bir kâidedir. Böylece lafız ve metinler yorumlanırken bu kâideye göre değerlendirilerek hakiki mana mümkün iken mecâzî manaya göre izah edilmemelidir (Bilmen, 1992, I/15). "قواعد التفسير /Kavâidü't-tefsîr" tabiri ise Kur'an'ın murad olunan manalarının keşfine ve bunlardan nasıl istifade edileceğinin bilinmesine yarayan kuralları ifade etmektedir. Aralarında umum-husuluk ilişkisi bulunan kavâidü't-tefsîr/ tedebbur ile Kur'an'ı anlamaya yardım eden, ona dayanan ve onunla irtibatlandırılan ulûmü'l-Kur'an ilkeleri, bir müfessiri hatalı düşünce ve yorumlardan koruyan yöntem ve prensiplerden oluşmaktadır.³ Bu açıdan bakıldığında tefsirin, tefsir usûlü ve kâideleriyle ilgisi, Arapça konuşma ve yazmanın nahiv ilmiyle irtibatına benzemektedir (Sebt, h. 1415 I/30-33; Ayrıca bkz. Zürkânî, 2005, I/24).

Sözlükte "temel, esas dayanak ve kök" anlamlarına gelen "أصول /usûl" lafzı da "أصل /asıl" kelimesinin çoğuludur. "Usûl" ün terim anlamı ise "herhangi bir ilim dalıyla ilgili bilgilerin sistematik ve organize biçimde yerleştirilmesinde kullanılan belirli esas ve metotlar" şeklindedir (Cevherî, 1987, IV/1623; İbn Manzûr, 1955, XI/16; Demirci, 2007, ss. 22-23).

Bütün ilmî disiplin ve sistemlerin kendilerine mahsus terimleri ve metodolojileri vardır. Bir ilmin layığıyla öğrenilmesi, onun konu ve meselelerinin dayandığı usûl ve kâidelerin bilinmesine bağlıdır. Kur'an'ın indiriliş amacına uygun olarak doğru yorum ve anlamlandırmaya götüren yol ise belli usûl ve esasların takip edilmesinden geçmektedir. Bir bina için temel, bir ağaç için kök ne kadar önemli ise konusunun Kur'an olması hasebiyle özellikle de tefsir ilmi için bazı kaynaklarda "kavâid" olarak sıralanan araç ve ilkeler o derece önemlidir.

Kur'an'ı doğru tefsir etme ve hakiki bilgilere ulaşma bağlamında onu nasıl anlayacağımızı, hangi ilkeleri göz önünde bulunduracağımızı ve ne gibi metotları kullanacağımızı ihtiva eden Kur'an ilimleri ve ondan istinbat olunanlar nihayetinde birer âlettir. Bu araçlar/kâideler kullanılmadan amaca ulaşılması oldukça zordur. Bu ilkelere riayet etmeden yapılacak tefsirî değerlendirmeler de subjektif yorumlardan uzak olmayacaktır (Suyûtî, 2007, s.180).

Abdurrahman Habenneke el-Meydânî, Kur'an'ın en güzel şekilde anlaşılmasını sağlayacak kâidelerden bir kısmını "*Kavâ'idü't-Tedebburî'l-Emsel li-Kitâbillâhi Azze ve Celle*" adlı eserinde toplamıştır. Meydânî'nin söz konusu kâidelerini incelerken bunları bazı ana başlıklar altında tasnif etmenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Kâidelerin sınıflandırılmasında kullandığımız ana başlıklar tamamen kendi tercihimizdir. Sayılarını artırmanın mümkün olduğu kâideleri izah etmeye

³ Bazı araştırmacılara göre genel anlamda ulûmü'l-Kur'an teriminin ilk olarak kullanımı Ali b. İbrahim İbn Saîd el-Hûfî'nin (ö. 430) "*el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*" adlı eseriyle ortaya çıkmıştır. Her ne kadar ulûmü'l-Kur'an'ın bazı unsurlarını ihtiva etmiş olsa da bu eser aslında bir Kur'an tefsiridir. Subhî Sâlih'e göre ise ulûmü'l-Kur'an ile ilgili daha önce telif edilen ilk eser Muhammed b. Half b. el-Merzubân'ın (ö. 309) "*el-Hâvi fî Ulûmi'l-Kur'an*" adlı eseridir (Sâlih, ts., s. 122).

çalıştığımız tasnifler başka şekilde de yapılabilir. Bazı kâideler başkalarıyla müşterek olarak da değerlendirilebilir. Bu tercihimizde Meydânî'nin tespit ettiği kâidelerin anlam ve muhtevaları göz önünde bulundurulmuştur. Mukayese yapılabilmesi için başlıklarda kâidelerin Arapça metinlerine de yer verilerek ilgili kaynaktaki sayfasına atıf yapılmıştır.

2.1. Meydânî'nin Belâgat ve Edebî Sanatlarla İlgili Kâideleri

Kur'ân yazıdan ziyade sözlü kültürün yaygın olduğu ticaret, siyaset, savaş gibi farklı alanlarda şiirin etkin güç olarak kullanıldığı sosyal bir ortamda indirilmiştir. O dönemin Cahilî Arap yarımadasında Mekke yakınlarında Zülmecâz ve Ukâz gibi panayırlar düzenlenmekteydi. Bu panayırlarda yapılan yarışmalarda İmru'u'l-Kays b. Hucr (ö. m. 545), 'Antera b. Şeddâd (ö. 614), Lebid b. Rabî'a (ö. m. 660-661) ve en-Nâbîga ez-Zubyânî (ö. m. 604) gibi meşhur şairlerin beğenilen şiirleri eleştiri süzgecinden geçirilerek seçilip, keten bezinden yapılmış tomarlara yazılarak kesin olmayan bir rivâyete göre herkesin görebileceği bir yere ya da Kâbe'nin duvarına asılarak sergilenmekteydi⁴ (Râfî'î, ts., ss. 80-81; Tülücü, 2005, XXX/ 310; Azizova, 2012, XLIV/570).

Gerek nazım gerekse nesir açısından her tür edebî eserin zirvesinde olan Kur'ân nâzil olduğu zaman bu şâirlerin şiirlerini duvardan indirmişti. Bu yüzden belagat inceliklerini ve söz sanatlarını etkin biçimde kullanan Kur'ân metninin iktiza ettiği manalar, bunun fikrî bağlamları, îcâz gereği yapılan hazf ve tazminler, belâgat ile ilgili bölümlerin maksatları ve Allah'ın hitap tarzının düşünülmesi gibi kâideler Kur'ân'ın doğru anlaşılması bağlamında önemlidir. Meydânî'nin tespit ettiği kaidelerden bu başlık altında toplayabileceğimiz şunlardır:

1. Yüce Kur'ân'daki belâgat ile ilgili bölümlerin fikrî maksatları ve bunların özelliklerinin araştırılması (حول البحث عن الوجوه البلاغية والغرض الفكري من الصور البلاغية في القرآن المجيد) (Meydânî, 2009, s. 503).

2. Kur'ân metninin gerektirdiği manalar, bunun fikrî bağlamları ve îcâz gereği yapılan hazf ve tazminler. (حول اقتضات النص ولوازمه وروابطه الفكرية، ومحانيفه التي حذفت للإيجاز والتضمينات التي يضمنها) (Meydânî, 2009, s. 239).

3. Yüce Allah'ın hitap tarzının düşünülmesi (حول النظر في توجيه الخطاب الرباني) (Meydânî, 2009, s. 611).

Mezkûr ilkeler sadedinde Meydanî, Kur'ân'da sıklıkla tanık olduğumuz mecâz, kinâye, teşbih, istiâre gibi beyânî unsurların maksatlarının tahlil ve te'vîlinin onun yanlış veya eksik anlaşılması açısından önemine değinmektedir. “*el- Kavâ'id*” adlı eserinde bu konuya Kur'ân'ın farklı âyetlerinden örneklerle on sayfalık bir bölüm ayırmıştır. “*Me'âricu't-Tefekkur ve Dekâiku't-Tedebbur*” adlı tefsirinde ise “*Sûredeki edebî/belâğî özellikler...*” başlığıyla zaman zaman sûrelerdeki belagat konularına değinmektedir (Meydânî, 2000, II/171-620). Ona göre Kur'ân'daki belagat unsurlarına salt birer edebî anlatım özelliği olarak bakılmamalıdır. Örneğin Müddessir sûresi 50 ve 51. âyetlerdeki “*قصوره /kasvere*” benzetmesinin bir teşbih olması yanında akıllı birer varlık olmalarına rağmen kendilerine fayda veren Kur'ân teklifleri karşısında kibir, tereddüt, inkâr ve ürkek tavırlarıyla yaban merkepleri tepkisini gösteren inkârcıların ne kadar mantık dışı hareket ettikleri gibi farklı noktalar ve maksatlar vardır (Meydânî, 2009, s. 505). Hakeza mutabakat, tazammun ve iltizam olmak üzere lafızların manya üç türlü delaleti söz konusudur (Meydânî, 1993, ss. 26-33; Ayrıca bkz. Meydânî, 1996, II/130). Bu sebeple Kur'ân'da nassın

⁴ Cahiliye dönemi Arap yarımadasında şiir ve saire çok değer veriliyordu. Şiirlerin tarihi arka planı özellikle deve üzerinde söylenen ve “hidâ” diye isimlendirilen türkülere dayanıyordu. Şairler, cinlerle irtibatları olduğuna inanılan, toplumu yönlendiren, görüşlerine değer verilerek savaş vb. önemli konularda kendilerine müracaat edilen kimselerdi. Cahiliye dönemi şiirleri gazel, hiciv ve medih gibi türlerden oluşuyordu. Cahiliye şiirleri, o dönemin sosyal hayatı, kültürel yapısı, düşünce ve ahlak anlayışı, âdet ve gelenekleri hakkında önemli bilgiler vermesi yanında o günkü kullanılan dil ve edebiyatın Kur'ân'ı anlamaya etkisi noktasında da önemli bir yere sahiptir (Altuntaş, 2016, s. 58).

delâletinden anlaşılabilir manalar olduğu gibi dil ve mantık gereği iktizasından çıkarılabilecek manalar da bulunmaktadır (Meydâni, 2009, s. 239). İcâz gereği yapılan haziflerle nassın zâhir- bâtın (bkz. Altuntaş, 2017, s. 223-234) veya lâzım-melzûm ve iktiza gibi farklı yapıları barındırması Kur'an'ın mana derinliğinin işaretlerinden birkaçıdır. Zikredilen lafızlarla bir mana, hazfedilenlerle beraber de başka farklı anlamlar çıkarılabilmektedir. Örneğin “فانبجست /fışkardı” (A'râf, 7/160) ifadesindeki “ف”, “Musa asası ile taşa vurdu.” anlamını iktiza etmektedir. Aynı şekilde Ahzab sûresi 45. âyette Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamberi “شاهدا /şâhit” olarak nitelenmesi kıyamet gününde ümmetine şahitlik edeceğini bildirmesi yanında onun elçilik görevinin ayrılmaz bir parçası olan tebliğ unsurunu da dile getirmiş olmaktadır. Burada tabiri caiz ise melzûm zikredilip lâzım takdir edilmektedir. Yani Hz. Peygamberin şahitlik edebilmesi için kendisine bildirilenleri kusursuzca tebliğ etmesi gerektiği de anlatılmaktadır. Kısacası bu detaylar göz ardı edildiğinde mana bütünlüğüne ulaşamaz ve Kur'an'da birtakım çelişki ve âyetler arasında uygunsuzluk olduğu yanılışına düşülebilir (Meydâni, 2009, s. 240).

2.2. Filoloji ve Dilbilimsel Alanla İlgili Meydâni'nin Kâideleri

Kur'an, insan ve cinler birleşseler dahi dili, üslûbu, ifade tarzı ve muhtevasıyla benzerinin meydana getirilmesi mümkün olmayan mucize bir kitaptır. Her harfi ve kelimesinde nice mana ve hükümler bulunmaktadır. Bu nedenle pek çok tefsirde Kur'an'ın ilk âyeti olan ve dört kelimedenden oluşan besmele “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ /Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla” (Fâtiha, 1/1) ifadesinin sayfalarca tefsiri yapılmaktadır (Yazır, ts., I/25-65).

Arap dilinde ilk filolojik faaliyetler Kur'an'ı doğru okuma ve anlama gayesiyle başlamıştır. İlk tefsirlerde genellikle belagat, fesâhat, meânî, i'râb ve garîbu'l-Kur'an gibi dildeki beyânî incelikler ön plâna çıkmıştır (Bulut, 2009, s. 313). Bu yüzden Kur'an'ın kelime manaları, delâlet yönleri, eş anlamlı veya yakın anlamlı kelimelerinin izahı, metinlerdeki ifade farklılıkları ile sarf ve nahiv özelliklerinin araştırılması Kur'an'ın doğru anlaşılması bağlamında önemli ilkelerdendir. Kur'an'ın doğru anlaşılması noktasında bu başlık altında sıralanabilecek Meydâni'nin kaideleri ise şunlardır:

1. Kur'an'daki kelimelerin manaları hakkında dilbilimsel araştırmanın zorunluluğu (حول (ضرورة البحث في معاني الكلمات القرآنية بحثاً علمياً لغوياً) (Meydâni, 2009, s. 317).
2. Yakın anlamlı ya da eş anlamlı lafızların manalarının araştırılması (حول النظر في الألفاظ (المتقاربة المعنى أو المترادفة) (Meydâni, 2009, s. 435).
3. Kur'an metninin iki ya da daha fazla anlama delâlet etmesi (حول تردد النص القرآني بين دالتين) (أو أكثر) (Meydâni, 2009, s. 453).
4. Sözü birden çok mana ile birlikte kullanılması (حول استعمال الكلام في أكثر من معنى معا) (Meydâni, 2009, s. 567).
5. Muhtelif metinlerdeki söylem çeşitliliğinin maksatlarının araştırılması (حول البحث عن (أغراض الاختلاف في التعبير في مختلف النصوص) (Meydâni, 2009, s. 535).
6. Arap dilinin kuralları ile sarf formlarının manalarının kavranması ve durum gereği i'râba aykırı olmanın hikmetlerinin araştırılmasının zorunluluğu (حول ضرورة ملاحظة قواعد اللغة العربية ومفاهيم (الصيغ الصرفية ولزوم البحث عن سر مخالفة الإعراب لمقتضى الظاهر) (Meydâni, 2009, s. 551).
7. Sürekli var olan, fiilen yaşanan, gelecekte uygulanacağına hükmedilip karara bağlanmış olup gerçekleşme zamanını bekleyen ve zorlama olmaksızın Allah'ın ilmi doğrultusunda gelecekte kesin tahakkuk edecek durumlar hakkında mâzi fiilin kullanılması (حول استعمال الفعل الماضي فيما له الكينونة (الدائمة و فيما حصل فعلاً , و فيما هو مقتضى مقدر, فهو متحقق الوقوع في المستقبل و ينتظر الزمن الذي يكون فيه واقعا منجزا , (و فيما هو معلوم لله وقوعه في المستقبل ولو لم يكن له إرادة جبرية في وقوعه , إنما له به علم وتمكين و تسخير) (Meydâni, 2009, s. 601).

8. Bir fiilin, fâiline, müsebbibine, onu yapmayı emredene, yapmaya çağırana, karar verene, yapmakla suçlanana, bulana, bilgisine ulaşana, meydana gelmesini isteyene veya başka kişi ve durumlara isnat edilmesi (حول إسناد الفعل أو ما في معناه إلى فاعله أو من قام به أو مسببه أو الأمر به والداعي له ، أو) (المتهم به ، أو الحاكم أو القاضي به ، أو واجده والعائر عليه والواصل إلى العلم به ، أو غير ذلك ، أو الراغب في حصوله) (Meydânî, 2009, s. 665).

9. Küllî mana ve cüz'î yorumlar (حول التفسيرات الجزئية والمعنى الكلي) (Meydânî, 2009, s. 59).

10. On kıraat (حول القراءات العشر) (Meydânî, 2009, s. 709).

Hemen her disiplinin kendine has bir dili ve metodolojisi vardır. Apaçık Arap lisanıyla indirilen Kur'ân'da da doğru anlama ulaşabilmek için kelime ve cümlelerin hakîkî, mecâzî, yakın ve eşanlımlı lafızların manaya etkileri *Tehzibu'l-Luga, es-Sihâh* ve *Lisânu'l-Arab* gibi kadîm ve kapsamlı lügatlerden araştırılmalı, bunların edebî hikmetleri üzerinde durulmalıdır (Meydânî, 2009, s. 319).⁵ Meydânî'ye göre Kur'ân metni lügavî, örfî, mecâzî veya Hz. Peygamber'in izahlarındaki yaygın manalardan biri ya da birkaçına delâlet edebilir (Meydânî, 2009, s. 454). Örneğin, genellikle “gizli ve kötü plân yapmak, tuzak kurarak kişileri hoş olmayan duruma sokmak” anlamına tahsisi sebebiyle “المكر /el-mekr” lafzının Allah'a nispeti hususu tefsircileri bazı te'villere sürüklemiştir (Râzî, h. 1420, VIII/236; Bursevî, ts, III/206). Oysa söz konusu kurallar çerçevesinde araştırıldığında aslî anlamına göre iyi şeyleri planlamanın da bu kelimenin delâlet ettiği anlamlardan biri olduğu görülecektir (Meydânî, 2009, s. 455). Dolayısıyla söze letâfet ve manalar katmak için kullanılan mecâzlar, terkipler, fiillerin farklı harf-i cerlerle kullanımı, sarf ve nahiv kuralları gibi incelikler bilinmeksizin Kur'ân'ın tam anlamıyla anlaşılabilmesi iddia edilemez. Bu bağlamda Meydânî, Yunus sûresi 35. âyet-i kerimedeki “يَهْدِي /yehdî” fiilinin “إلى /ilâ” ve “ل /lâm” harf-i cerleri ile kullanıldığını belirtir. Ona göre Allah'ın kitabı ve elçisinin hidayet üzere gönderildiği ve mutlak hakka ilettikleri ifade edildiğinde “ل /lâm” kullanılırken; buna kıyasla uzun zaman, sebep ve imkânlarının fazlalığıyla beraber müşriklerin ilahlarının bu husustaki âcizliğini göstermek için “إلى /ilâ” harf-i ceri kullanılmıştır (Meydânî, 2000, X/114). Aynı şekilde Kur'ân'da muhatabın durumu ve mütekellimin konumu gereği te'kit, hasr, tahsis, inşâî, haberî gibi hususlar sebebiyle söz dizimi ve mazi fiilin kullanımında farklılaşma görülmektedir. Kur'ân dilinin özelliklerinden biri de farklı rivayetlere dayanan kıraat şekilleriyle okunabilmesidir. Meydânî, kıraat ihtilaflarının edebî ve fikrî maksatlarının araştırılmasında bir eşik oluşturması düşüncesiyle eserinde “on kıraat” ilkesine de yer vermiştir (Meydânî, 2009, s. 719). Bu bağlamda Bakara sûresi ile ilgili mütevâtir kıraatleri araştırarak Meydânî şekil ve mana açısından bir nasstaki kıraat farklılıklarının maksatlarını, fikrî gelişim ve mana bütünlüğü sağlamak, kimi kıraatlerde şart fiilinin mazî, kimisinde de muzarî okunması gibi edebî sanatlardaki çeşitlilik, Arapçanın vecihlerinin birbiriyle uyumunu göstermek şeklinde sıralamıştır. (Meydânî, 2009, s. 722).

2.3. Kur'ân'ın Muhteva ve Üslûp Özellikleri ile İlgili Meydânî'nin Kâideleri

1. Kur'ân'daki bir cümlenin, sûrenin konusu ve Kur'ân'ın farklı yerlerine dağılmış âyetlerle konusal bağlantısının kurulması (حول ارتباط الجملة القرآنية بموضوع السورة وارتباطها الموضوعي بما تفرق في) (القرآن المجيد) (Meydânî, 2009, s. 13).

2. Kur'ân sûrelerinin konu birliği (حول وحدة موضوع السورة القرآنية) (Meydânî, 2009, s. 27).

3. Kur'ân metinlerinin birbiriyle uyumu, âyetlerin bütünlüğü bir düşünce dizisinde toplanması, hakkında açık ve kesin bir delil bulunmadıkça âyetin neshedildiği hükmüne gidilmemesi (حول تكافؤ النصوص القرآنية ووجوب الجمع بينها في نسق فكري متكامل وعدم اللجوء إلى الحكم بالنسخ إلا فيما ثبت نسخه بدليل) (صحيح صريح) (Meydânî, 2009, s. 139).

⁵ Konunun önemi açısından ifade etmek gerekirse Meydânî, eserinin 1/8' ine tekabül eden yüz on bir sayfalık kısmını bu mevzuya ayırmıştır.

4. Bir âyetin dizin ve bağlamına uygun olarak anlaşılmasının gerekliliği (حول لزوم فهم الآية وفق) (ترتيب نظمها) (Meydâni, 2009, s. 207).
5. Mekke'de inen sûrelerde Medenî, Medîne'de inen sûrelerde de Mekkî âyetlerin bulunmasının hikmeti (حول الحكمة من وضع آيات مدنية التنزيل في سور مكية، ووضع آيات مكية التنزيل في سور مدنية) (Meydâni, 2009, s. 185).
6. Kur'an'ın içerdiği konularda âyetlerinin birbiriyle tamamlanması ve Kur'an'daki tekrarların salt te'kit için olduğu ihtimalinin mümkün olduğunca uzak görülmesi (حول تكامل النصوص) (القرآنية في الموضوعات التي اشتمل عليها القرآن، واستبعاد احتمال التكرار لمجرد التأكيد ما أمكن) (Meydâni, 2009, s. 67).
7. Kur'an'daki tekrar ve maksatları (حول التكرير وأغراضه) (Meydâni, 2009, s. 307).
8. Âyetlerin, sonlarıyla olan irtibatlarının sağlanması (حول الربط بين الآيات و خواتيمها) (Meydâni, 2009, s. 429).
9. Kur'an'daki yeminlerin araştırılması (حول القسم في القرآن) (Meydâni, 2009, s. 463).
10. Kur'an'daki beyânî/edebî üslûbun kendisiyle hedeflenen gayeye uygunluğunun araştırılması (حول النظر في ملائمة الأسلوب البياني للهدف منه) (Meydâni, 2009, s. 499).
11. Kur'an'ın, aralarındaki edebî mükemmelliği gösteren birbirine benzer şekilde dağılmış farklı tabirlerle dolu olması ve bu tabirlerin bir arada kullanılması (حول الاستغناء في الأداء البياني بتعبيرات) (مختلفات موزعات على الأشباه والنظائر للدلالة على التكامل البياني فيما بينها و طرد استعمالها في سائرها) (Meydâni, 2009, s. 515).
12. Kur'an'ın edebî anlatım üslûbündeki çeşitlilik (حول التنوع في أساليب الأداء البياني) (Meydâni, 2009, s. 529).
13. Sözdizimine önem vererek âyet fâsılalarına riayet edilmesi (حول رعاية فواصل الآيات اهتماما) (بالنسق اللفظي) (Meydâni, 2009, s. 557).
14. Nassın hedeflenen vecihleri hakkında (حول أوجه النص التي يهدف إليها) (Meydâni, 2009, s. 45).
15. Kur'an'ın anlaşılması için rivâyet tefsirlerinin araştırılması (حول تتبع التفسير المأثور لمعنى) (النص) (Meydâni, 2009, s. 133).
16. Kur'an'da hiçbir çelişkinin bulunmaması, Kur'an'ın insan ürünü sabit ilmî gerçeklere muhalif olmaması (حول أن القرآن لا اختلاف فيه ولا تناقض، وأنه لا تناقض بينه وبين الحقائق العلمية الثابتة بالوسائل) (الإنسانية) (Meydâni, 2009, s. 225).

Edebî hususiyetleri olan her metnin bölümleri, paragrafları ve hatta cümle ve kelimeleri arasında bile muhakkak bir anlam ve yapı irtibatı vardır. Kur'an'ı en doğru şekilde anlamayı hedefleyen Meydâni, tefsire başlarken sûre konularını sıralayarak aralarındaki şecerî yapıdaki irtibata da değinmektedir (Meydâni, 2000, III/319). Kur'an sûrelerinin bütüncül ve doğru anlaşılması noktasında bu yaklaşım elbette önemlidir. Bu bağlamda Meydâni'ye göre âyetlerden sahih hükümler çıkarabilmek için Kur'an'ın tedricî nüzûlü göz ardı edilmemeli, bütün boyutlarıyla düşünülmeden, zayıf ve şüpheli delillerle, sabit bir nassın delâletini ortadan kaldırarak muhkem âyetler mensûh sayılmamalıdır (Meydâni, 2009, s. 140). Yine âyetlerin bağlam ve edebî örüntüsüne dikkat edilmeli; gereksiz takdim ve tehirlerle uzak yorumlara gidilmemeli; konu ve âyet tekrarlarının maksatları üzerinde düşünülmelidir. Çünkü Kur'an'daki sûre ve âyet dağılımının muhakkak bir hikmet ve gayesi vardır. Mekkî ve Medenî sûrelerde de görüleceği üzere Kur'an'da fikrî ve konusal zorunluluk ile peygamberlik vazifesi yönüyle dinin tamamlanmasını sürdürmekte olması gibi sebeplerle diğer kutsal kitaplarda olmayan tevkîfî bir tertip mevcuttur (Zürkânî, 2005, I/309; Ayrıca bkz. Birışık,

2007, XXXIII/308).⁶ Örneğin Tevbe sûresi 55. âyette “ فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ /O halde onların malları da evlatları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çekirtmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını murat ediyor.” buyrulurken azap vesilesi oldukları için mal ve evlat konusunda inkârcılara imrenilmemesi istenmektedir. Bazı müfessirler ise bunların nimet ve neşe kaynağı olmasına rağmen Allah'ın bu şekilde bir kısım inkârcılara azap etmesini tartışarak takdim-tehir ve hazf yoluna gitmişlerdir. Hâlbuki Meydânî'nin de işaret ettiği şekilde siyak-sibak bağlamında yorumlandığı takdirde bu gibi yaklaşımlara gerek kalmayacaktır. Çünkü Yüce Allah bunları mutlu olsunlar diye vermemiştir onlara. Zira evlat ve servet sahibi nice insanlar var ki iflas, kayıp ve telef gibi nedenlerle acı ve ıstırap çekmiş, dünyaları zindan olmuştur. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında indiriliş düzenine de uygun olarak bir takdim ve tehire ihtiyaç olmadığı anlaşılmaktadır (Meydânî, 2009, s. 210; Ayrıca bkz. Râzî, h. 1420, XVI/71-73). Aynı şekilde bu ilkelerde değinilen Kur'ân'daki konu ve âyet tekrarları da önemlidir. Çünkü konu bağlamında Kur'ân'ın muhtelif yerlerine serpiştirilen her âyet o konudaki bir açığı kapatarak birbirini tekâmül etmektedir. Kur'ân'ın bir “hatırlatma” olduğu, insana hiç bir zorlamanın olamayacağı ve insanın iradî davranışlarındaki sorumluluğu hususu Bakara 256, A'râf 88, Tahâ 1-2-3, Müddessir 49-55, Müzzemmil 19, İnsan 29, Abese 11-12 ve Tekvir sûresi 27-28 âyetlerde ele alınmaktadır (Meydânî, 2009, ss. 83-90). Bunlar salt bir te'kit ve tekrar değil, münasebet gereği siyakın durumuna göre ana konu ekseninde farklı bağlamlarda genel bir düşüncenin izahıdır (Meydânî, 2009, ss. 317). Diğer bir husus da Kur'ân'daki beyânî üslûbun hedefleri ve edebî anlatım üslûbundaki çeşitliliğidir. Bir düşünce, mesaj ya da anlam ihtiva eden her ifadenin açık ve doğrudan anlatım, ta'riz ve telmih gibi muhatapların zekâ seviyesine dayanan dolaylı anlatım, terğib ve terhib, itnâp, îcâz ve ihtisar ile ikna ve münazara gibi maksatlara dönük hedefler çerçevesinde farklı durumlarda kullanımı uygun edebî anlatım tarzları vardır (Meydânî, 2009, ss. 501). Bu yüzden daha doğru bir yorum ve anlayış için sözün genel hedefi ve muhatapın özel durumlarına göre değişen üslûplar arasındaki uyuma dikkat edilmelidir.

Tarihî süreçten de anlaşılacağı üzere Kur'ân metninde her kişi ve grubun çıkaracağı farklı dersler bulunmaktadır. Çok farklı hedef kitlesi olan Kur'ân'daki vaîd lafızlarında muhalifleri tehditle beraber nübüvvet vazifesinde manen Allah'ın elçisinin desteklenmesi ve motivasyonunun artırılması hedeflenmiştir (Meydânî, 2009, s. 45). Meydânî'ye göre Duhâ sûresinde büyük bir gelecek vad ederek elçisini teselli etmek; müşriklerin, “ قَدْ وَدَّعَ مُحَمَّدًا رَبَّهُ /*Rabbi Muhammed'i terk etti*” iddialarına karşı müminleri rahatlatmak ve bu haberi yayanların planlarını boşa çıkarmak hedeflenmiştir (Meydânî, 2000, I/564-565). Bu nedenle salt kelime tercümesi ve mealde yetinilmeden böylesi farklı yön ve hedeflerin tespit edilmesi Kur'ân'ın daha doğru anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kur'ân zû vücûh (çok yönlü) bir kelimedir. Rivayet tefsirlerinde Hz. Peygamber'den nakledilenler metnin umumunu veya işaretlerinden bir kısmını kapsayabilir. Bu yüzden küllî manalar cüzî yorumlarla sınırlandırılmamalı, Arap dili ve belagatiyle sarf ve nahiv kurallarına ve Kur'ân'ın ruhuna aykırı olmadığı sürece hatırlanamayan veya bilinmeyen noktaların keşfi açısından rivayet tefsirlerindeki nakillerle birlikte ehl-i te'vîlin muteber yorumlarına da bakılmalıdır (Meydânî, 2009, s. 134).

Kur'ân'ı anlamakta önemli düsturlardan biri de “ أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا /*Hâlâ Kur'ân'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı*” (4/Nisa, 82) mealindeki âyetten anlaşılacağı üzere onun kendi içerisindeki tutarlılığı ve çelişkiden uzak olması ilkesidir (Ayrıca bkz. 39/Zümer, 23). Kur'ân ile modern bilimsel gerçekler de birbirine mutabıktır. İhtilaf ve

⁶ Kur'ân âyetlerinin tertibi tevkîfidir. Sürelerin tertibinin tevkîfi olduğu, sahabe içtihadıyla belirlendiği veya bir kısmının tevkîfi bir kısmının da içtihadî olduğu şeklinde üç farklı görüş bulunmaktadır. Âlimlerin çoğunluğuna göre ise sahabenin içtihadıyladır (Suyûtî, 2007, s.164; Ayrıca bkz. Yılmaz, 2009, ss. 144-149).

çelişki iddiası insanların yanlış anlama ve yaklaşımlarındadır (Meydâni, 2009, s. 227). Kur'an her şeye kâdir ve mülkün yegâne sahibi olan Allah'ın kelimeleridir. İlmî tefsir yapılarak bilimsel sonuçlarla Kur'an âyetleri arasında birtakım bağlantılar kurulabilir. Fakat Kur'an henüz faraziye niteliğindeki ham bilgilerle açıklanamayacağı gibi herhangi bir beşerî ilmin desteklenmesi için de zorlanmamalıdır (Meydâni, 2009, ss. 236-238). Zira Kur'an'ın hedefi bilimsel buluşlar konusunda insanlara rehberlik etmek değil, onları doğru bilgiyle eğiterek inanç ve sosyal hayatlarını düzenlemektir (Şimşek, 2008, s. 110). Bu bağlamda kısaca izah etmeye çalıştığımız Meydâni'nin bu ilkelerinde "Kur'an sûrelerinin konu birliği ve bir âyetin bulunduğu bağlama uygun olarak anlaşılmasının gerekliliği" gibi diğer kâidelerle yakından ilgili olan bu konuların farklı bir maddede anlatılmasına gerek olmadığını da söyleyebiliriz.

2.4. Kur'an'ın Nüzûlü ile İlgili Meydâni'nin Kâideleri

Kur'an, yaratılışı gereği toplu halde yaşamaya meyyal bir varlık olan insana indirilmiştir (49/Hucurat, 13). Vahyin insan ve cemiyeti inşasında karşılıklı etkileşimleri kaçınılmazdır. Bu açıdan âyetin indiği çevre ve nüzûl ortamı koşullarının dikkate alınması, âyetlerin iniş merhaleleri ve nüzûl sebepleriyle ilgili rivâyetlerin araştırılması gibi kâideler dinî metinlerin doğru anlaşılmasında önemlidir. Bu bağlamda Meydâni'nin söz konusu başlık altında değerlendirilebilecek ilkeleri de şunlardır:

1. Mekân, zaman, insan, birey ve toplum düşüncesi açısından âyetin indiği çevrenin dikkate alınması (حول بيئة نزول النص البشرية والزمانية والمكانية والنفسية والفكرية الفردية والاجتماعية) (Meydâni, 2009, s. 53).

2. Kur'an'ın iniş merhalelerinin araştırılması (حول تتبع مراحل التنزيل) (Meydâni, 2009, s. 151).

3. Âyetlerin nüzûl sebepleriyle ilgili rivâyetlerin incelenmesi (حول النظر فيما ورد من أسباب النزول) (Meydâni, 2009, s. 203).

En kısa âyetinden en uzun sûresine kadar Kur'an'da pek çok belagat ve fesahat incelikleri bulunmaktadır. Belagat ise muktezâ-i hâle mutâbık söz söylemektir (Curcânî, 2007, s. 25; el-Cârim, 2006, s. 7; Meydâni, 1996, I/129). Yazılı veya sözlü herhangi bir ifadenin doğru anlaşılması noktasında üslûbu, maksadı, muhatabı, mekânı ve zamanın şartları önemlidir. Bu bağlamda Kur'an'ın Mekkî ve Medenî sûrelerindeki üslûp farklılığı dikkat çekicidir. Örneğin, Mekkî sûrelerde kısa ve özlü ifadeler seçilmiş, azgın ve âsiler ismen zikredilmemiş, fâsılalarla ayrılan kısa cümleler tercih edilmiştir. Medine dönemi âyet ve sûrelerde ise uzun cümlelerle teferruata yer verilmiştir. Zira orada önceki kitaplar hakkında malumatları olan ehl-i kitabın da içerisinde bulunduğu Medine coğrafyasının düşünce sistemi Kur'an üslûbunu etkilemiştir. Bu sebeple önceki milletlerin tarihi ve savaş gibi hadiselerin anlatıldığı Medine dönemi âyetlerde veciz üslûpla birlikte işâreten de olsa açıklayıcı ifadeler seçilerek hikmet, öğüt, emir ve nehiy gibi yollarla tafsilata gidilmiştir (Meydâni, 2009, ss. 55-56). Dolayısıyla mezkûr üslûp farklılığından hareketle insan ve ona bağlı çevresel faktörlerin tahlil edilmesi, terbiye ve talim bakımından âyetlerin hedeflediği nüzûl asrı şartlarıyla günümüz koşullarının farklılığının dikkate alınması Kur'an'ın daha iyi ve doğru anlaşılmasını sağlayacaktır.

Önceki kutsal kitapların tek seferde indirilmesine rağmen Kur'an, dinî kuralların uygulanmasına çağrılan toplumun davranış ve eylemlerine dönük tedricî bir yöntem izlemiştir. Faiz ve içkinin haram kılınması, cihat, eğitim ve terbiye vasıtalarıyla şer'î hükümlerin açıklanması süreci tamamen buna uygundur. Meydâni'ye göre âyetlerin Mekkî ve Medenî iniş silsilesinin bilinmesi bazı âyetlerin diğerine muâriz olduğu zehâbını giderecek, Mekkî bir olayı ilgisi olmadığı halde getirip Medine'de inene sebep göstermek gibi yanlış yaklaşımları engelleyecek, özellikle ahkâm âyetleri konusunda bazı hatalı yorum ve çıkarımlardan da koruyacaktır (Meydâni, 2009, ss. 152-155). Her ne kadar sadece Mekkî sûreleri tefsir etmiş olsa da bu gibi sebeplerden ötürü kendisi de tefsirini nüzûl sırasına göre kaleme almıştır. Bu bağlamda esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin Kur'an'ın doğru

anlaşılmasını kolaylaştırdığı da bilinen bir gerçektir. Fakat bunlar kullanılırken sahih bir senede dayanmadığı, âyetin indiği tarihî ve coğrafi şartlarla çeliştiği ve açıkça nassın işaret ettiği genel manaya muvafık olmadığı sürece her malumata güvenilmemelidir. Ayrıca “Sebebin hususi olması hükmün umumî olmasına mani değildir.” ilkesi gereği âyetlerin siyak-sibak bağlamı ve sûrelerin konu bağlamından koparılıp müstakil bir nass olarak anlaşılması da doğru değildir (Meydânî, 2009, s. 205).

2.5.Kur’ân’da Geçen Bazı Tâbirlerle İlgili Meydânî’nin Kâideleri

Her dilde olduğu gibi Kur’ân dili olan Arapça’da da küçük nüanslarla anlamı zenginleştiren ‘lealle/لعل’, ‘kezâlik/كذلك’, ‘vemâ edrâke mâ/وما أدراك ما’, ‘belâ/بلى’, ‘min beyni yedeyhi/من بين يديه’, ‘ve min halfihî/ومن خلفه’ gibi bazı tabirler bulunmaktadır. Meydânî’ye göre bazı müfessirler bunların genellikle i‘rab ve nahiv yönlerine değinmişler, cümleye kattıkları anlam detaylarını izah noktasında yeterince ihtimam göstermemişlerdir (Meydânî, 2009, s. 695). Hâlbuki söz konusu tabirlerin kullanıldığı cümlelerdeki takdir ve te’villerle anlam farklılaşmaktadır. Kur’ân’ın doğru anlaşılmasına yardımcı olan ilkeler bağlamında Meydânî’nin tespit ettiği tabir maddeleri de şunlardır:

1. Kur’ân âyetlerinde mastar edatı “en/أن” ile sonrasındaki ifadenin sebep bildirmesi ve onun öncesindeki mahzûf ifadelerin takdirinin zorunluluğu (حول التعليل بأن المصدرية وما بعدها في الآيات القرآنية ، (وفي لزوم تقدير المحذوفات قبلها (Meydânî, 2009, s. 581).

2. Kur’ân’da (لعل) الواردة في القرآن في (لعل/lealle) şeklinde geçen (لعلكم تتقون) (مثل لعلكم تتقون) (Meydânî, 2009, s. 627).

3. İstisnâ-i munkatı‘ olarak adlandırılan hususlar (حول ما يسمى بالاستثناء المنقطع) (Meydânî, 2009, s. 683).

4. Kur’ân’daki ‘belâ/بلى’ lafzı (حول لفظ بلى) في القرآن (Meydânî, 2009, s. 633).

5. Kur’ân’daki ‘kezâlik/كذلك’ lafzı (حول لفظ كذلك) في القرآن (Meydânî, 2009, s. 695).

6. Kur’ân’daki ‘vemâ edrâke mâ/وما أدراك ما’ ifadeleri (حول عبارة (وما أدراك ما...؟) في القرآن (Meydânî, 2009, s. 637).

7. “Erâde-yürîydu” fiilinin Kur’ân’daki müteaddîliği (حول تعديية فعل (أراد- يريد) في القرآن (Meydânî, 2009, s. 641).

8. Kur’ân’daki tabirler: ‘min beyni yedeyhi/من بين يديه’, ‘ve min halfihî/ومن خلفه’, ‘el-emâme/el-’el-’ (حول تعبيرات : من بين يديه ومن خلفه ونحوهما – الأمام الورا) ‘el-verâe/الأمم (Meydânî, 2009, s. 657).

Söz konusu kaideler bağlamında Meydânî’ye göre Kur’ân’ın emir ve yasaklarının bir davranışın faydalı olduğu için yapılması veya zararlı olduğu için terk edilmesi gibi iki yönü bulunmaktadır. Ancak bir işin yapılıp yapılmaması noktasında düşünülen ta‘lîl, i‘câz gereği bazı cümlelerde açıkça belirtilmeyebilir. Bu durumda doğru anlama ulaşmak için uygun kelime ve ifadeler takdir edilmelidir (Meydânî, 2009, s. 581). Mesela Şuarâ sûresi 3. âyette Hz. Peygamber’in durumu, bu konudaki diğer karîne ve nassların (bkz. 35/Fâtır, 8) delâletiyle “en/أن” ve sonrasındaki ifadenin, gerçekleşmesinden korkulan olay için sebep bildirdiği belirtilerek “حسرة عليهم بأن لا يكونوا” ibaresi takdir edilmektedir (Meydânî, 2009, s. 588). Filologların istek, beklenti, benzerlik, kuşku ve tereddüt manalarına işaret ettikleri “lealle/لعل” lafzı da mezkûr tabirlerden biridir (Meydânî, 2009, s. 627). Meydânî, nassların çoğunda bu kelimeye verilebilecek mananın “teşvik ve ümitlendirmekten” ziyade “sebep göstermek” olduğunu belirtir. Meydânî bu tabirin kullanılmasının maksatlarını başka eserinde de anlatmaktadır (bkz. Meydânî, 1996, II/ 94). Tefsirinde de bu lafzın “إن” gibi amel eden ve genellikle tevekkül/التَّوَكُّعُ yani beklenti anlamını ifade eden bir harf olduğunu belirtmektedir. (Meydânî, 2000, VIII/334). Menfî soru cümlelerine olumlu yanıt vermekte kullanılan ve bulunduğu cümlenin bütünleyici unsuru olan “belâ/بلى” lafzı da bazı ince anlamlar ihtiva eden kâidelerdendir (Meydânî, 2000, II/474). Mesela Ahkâf sûresi 34. âyette yeniden dirilişi inkâr

edenlere yöneltilen “... أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ... /Bu (diriliş) hak değil mi?” lafzındaki “belâ/ بلى” tabiri “بلي يبعث” anlamını ihtiva etmektedir (Meydâni, 2000, XI/204). Kur'an üslûbunda sıkça rastlanılan, detaylı düşünüldüğünde farklı incelikler anlatan tabirlerden bir diğeri de “kezâlik/ كذلك” dir.⁷ Bu tabirdeki müşârun-ileyhin mahiyeti, müşebbeh ve müşebbeh-bihin durumları ile teşbihin maksatlarının teferruatlıca değerlendirilmesi gerekmektedir (Meydâni, 2009, s. 695). Örneğin Mürselât sûresi 41 ve 42. âyetlerde gölgelik ve pınar başlarında hoşlarına giden yiyecekleri tadacak olan takva sahiplerine “كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ /Yaptıklarınıza mukabil afiyetle yiyin için” (77/Mürselât, 43) denileceği müjdelendir. Kırk dördüncü âyetteki “kezâlik/ كذلك” lafzı ise aynı mükâfatın ihsan sahibi kimselere de verileceğini anlatmaktadır. Fakat buradaki “muttaki” ve “muhsîn” kavramlarının mahiyetleri, bu kavramlarla nitelenenlerin emir ve yasaklar karşısındaki tavırlardaki benzerlikler gibi hususlar detaylıca incelenmelidir (Meydâni, 2000, II/608).

Mekkî sûrelerdeki hayret verici tabirlerden biri de Kur'an'da on üç kez tekrarlanan “vemâ edrâke mâ/ وما أدراك ما” ifadeleridir. Meydâni'ye göre Kur'an'daki bu tabirler daha önce kıyaslanıp tecrübe edinilmeyen nesnenin Allah tarafından haber verilmedikçe ne kadar uğraşılsa da asla bilinemeyeceğini anlatmaktadır (Meydâni, 2009, s. 639). Kâria sûresinde “O korku salan sesin ne olduğunu bilir misin?” (101/Kâria, 3) daha evvel benzerine hiç rastlanmamış korkunç ve dehşetli olay hakkında, hayali kendisini ne kadar uzağa taşısa da Allah Teâlâ bildirmediği muhatapın bu konuda hiçbir bilgisinin olmayacağı gerçeği bu tabirle anlatılmaktadır. (Meydâni, 2000, II/446). Bir şeyin önünde ve huzurunda anlamındaki “min beyni yedeyhi/من بين يديه” ve “ve min halfihi/ومن خلفه” ifadeleri de Kur'an'da zaman veya mekâna delâlet edebilen tabirlerdendir. Örneğin Fussilet sûresi 42. âyetteki “Ona hiçbir şekilde batıl/yanlış bulaşmaz!” ifadesinden zaman veya mekân olarak ne ilmî keşif ve arkeolojik kazılarla tespit edilen tarihî olguların ne de müstakbeldeki hakikatlerin bütünüyle hak olan Kur'an'ın hükümlerini iptal edemeyeceği anlaşılmaktadır (Meydâni, 2009, s. 658). Meydâni, “erâde-yürüdu/أراد-يريد” fiilinin Kur'an'da farklı takdir ve tevillerle müteaddî olduğunu ifade etmektedir. Bunlar kimi zaman mefû'lün-bih'in zikredilmesiyle, kimi zaman mefû'lün mahzûf olup bu fiilden sonra gelen fiile mahzûf mefû'le işaret eden ta'lîl “lâm/ل”ının eklenmesiyledir. Kimi zaman da Bakara sûresi 253. âyette olduğu gibi “يَفْعَلُ مَا يَرِيدُ فَعَلَهُ” şeklinde mefû'lün te'vili veya “وَأَرَادُوا أَنْ يَنْزِلُوا بِهِ كَيْدًا” şeklinde fiile mahzûf bir “en/أن” ve muzarî fiil takdiriyledir (Meydâni, 2009, s. 643). Dolayısıyla anlam bütünlüğünü sağlayan ince tabirler ile bu çeşit hazf ve takdirlerin manaya katılması Kur'an'ın daha doğru tefsir edilmesini ve Allah'ın muradının muhataplar nezdinde tam anlamıyla karşılık bulmasını sağlayacaktır.

Meydâni Kur'an'da sık karşılaşılan istisnâ-i munkatı'lar hakkında da edebî bir maksat olmaksızın müstesnânın müstesnâ-minh cinsinden olmayan bir şeyden istisna edilemeyeceğini savunmaktadır. Şayet böyle bir istisna yapıldıysa muhakkak bununla mecâzî bir genelleme veya edebî bir gaye hedeflenmektedir. Örneğin, “جاء بنوا فلان إلا حمرا” /Merkepleri hâriç falan oğulları geldi” cümlesinde “Bir eşek hariç ahmaklıkta merkebe benzeyen falan oğulları ve hayvanlarının hepsi geldiler” denilerek eşeğin kendilerinden istisna edildiği kimseler zekâ bakımından merkebe benzetilmişlerdir. Aslında bu cümlenin maksadı muttasıl istisna yoluyla mecâzî olarak müstesna-minhi genellemektir. Hakikatte de buradaki muttasıl istisnadır (Meydâni, 2009, s. 684).

Yüce Allah'ın emrine karşı gelen İblis'in Âdem'e secde etmemesi olayı farklı bağlamlarda Kur'an'da tekrarlanır. İblis'in meleklerden olup olmadığı tartışmasında da örneğin, “فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ” (74) /أَجْمَعُونَ (73) /إِلَّا إِبْلِيسَ اسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ (74) /Derken bütün melekler topluca saygı ile eğildiler. Ancak İblis eğilmedi. O büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu” (38/Sâd, 73-74) mealindeki âyetlerde Meydâni'ye göre istisnâ muttasıl istisnadır. “melâiketü/ملائكة” lafzının cin ve melekleri kapsadığı

⁷ Morfolojik olarak “kezâlik/ كذلك” lafzının başındaki “kâf/ك” harfi teşbih içindir. “Zâl/ذ” harfi ism-i işaretidir. Müşârun ileyhin uzak olması durumunda da “lâm/ل” harfi eklenir. “Kâf/ك” ise hitap harfidir (Tayyip, 2009, s. 580).

düşüncesi hatalıdır. Bu durum, nassların delâletine de aykırıdır (bkz. 15/Hicr, 27). Çünkü burada Yüce Allah'ın secde etmelerini emrettiklerinden İblis'in mecâzî genellemeyle istisnâsı söz konusudur. Dolayısıyla meleklerle yönelik emrin umumî olması İblis'in onlardan biri olduğunu göstermez (Meydânî, 2000, III/628; Ayrıca bkz. IX/671; IV/109-110).

Bütün bunlardan sonra Kur'ân'ı anlamanın ilkeleri bağlamında bir örnek olarak incelemeye çalıştığımız kırk maddeden oluşan Meydânî'nin kâidelerinin düzenli bir dizilişinin olmadığı, bazen de birbiri içerisine girdirildiği yani bir öncekinin alt başlığı olabileceken müstakil olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Örneğin, bir ve ikinci kâide Kur'ân'daki konu birliğinden; yedinci kâide nassın manası konusunda rivâyet tefsirlerine müracaat edilmesi gerektiğinden; on birinci kâide sebab-i nüzûllere bakılma zorunluluğundan; yirmi bir, yirmi iki, yirmi üç ve yirmi dördüncü kâideler birbirinden ayırt edilemeyecek şekilde gramer kurallarından söz etmektedir. Aynı şekilde altı ve on beşinci kâideler küçük nüanslarla Kur'ân'daki tekrarlar konusunu anlatmaktadır. Oysa bu kâideleri diğerlerini de kuşatan tek bir ana başlıkta toplamak mümkündür. Ayrıca tefsir ve diğer eserlerdeki izahlarda yer yer kullanılmasına rağmen mezkûr kâideler arasında şiirin önemiyle ilgili bir maddeye de rastlayamadığımızı ifade edebiliriz (Kanik, 2017, ss. 33-51).

3. Meydânî'den Önce Anlama ve Yorumlama Kâidelerine Değinen Bazı Müellifler

İlk dönemlerde hadis külliyyatı içerisinde yer alan Kur'ân ve Kur'ân ilimlerine dair rivâyetler hicrî II. ve III. asırlardan itibaren sistematikleşerek konu eksenli bir yapı kazanmıştır. Kur'ân'ı doğru anlama noktasında önemli bir yeri olan ulûmü'l-Kur'ân ve bu konuyla ilgili kural ve kâidelerin bir kısmı bazı erken dönem müfessirlerin tefsir mukaddimelerinde bulunmaktaydı (Bulut, 2009, s. 219-221). Daha sonraları Kur'ân'ı doğru anlama ve yorumlama hususunda müstakil eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Abdurrahman İbnü'l-Cevzî'nin (ö.597/1201) *Funûnu'l-Efnân*'ı, Süleyman b. Abdulkavî et-Tûfî'nin (ö. 716/1316) *el-İksîr fî İlmi't-Tefsîr*'i ve İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1327) *Mukaddimetu fî Usûli't-Tefsîr* adlı eseri bu eğilimin ilk örneklerindedir.

Bu süreçte Zerkeşî (ö. 794/1392), Bulkûnî (ö. 824/1421), Kâfiyecî (ö. 879/1474) ve onların öğrencileri Suyûtî (ö. 911/1505) ile devam eden eğilim yakın dönemde Meydânî ile kayda değer bir noktaya ulaşmıştır. Celâlüddîn el-Bulkûnî'nin *Mevâki'u'l-Ulûm fî Mevâki'i'n-Nucûm* adlı eserini kaleme alması sonrasında Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyecî *et-Teyşîr*'ini kaleme almıştır. Bunların ardından gelen Suyûtî ise önce *et-Tahbîr*'i, bunun yeterli olmadığı kanaati sonrasında da *el-İtkân fî Ulûmü'l-Kur'ân* adlı eserini yazmıştır (Sâlih, ts., ss. 123-125; Ayrıca bkz., Zürkânî, 2005, I/37-39).

Meydânî daha önceki müfessirlerden Kur'ân'ı anlama kâidelerini derleyip toplamaya çalışan hiç kimsenin bulunmadığını ve bu kâideleri önemli bir görev bilinciyle ilk defa kendisinin tespit ettiğini ifade etmektedir (Meydânî, 2000, I/5). Hâlbuki Bulkûnî'nin *Mevâki'u'l-Ulûm*'u, Suyûtî'nin *et-Tahbîr* ve *el-İtkân*'ı, Kâfiyecî'nin *et-Teyşîr*'i ile bunlar öncesinde bu muhtevada telif edilmiş en eski eser kabul edilen Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö.597/1201) *Funûnu'l-Efnân*'ı, Süleyman b. Abdulkavî et-Tûfî'nin (ö. 716/1316) *el-İksîr fî İlmi't-Tefsîr*'i, İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1327) *Mukaddimetu fî Usûli't-Tefsîr*'i ve Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Burhân*'ı incelendiğinde kırk maddelik bu ilkelerin konu başlıkları ve içerik bakımından benzerlerine mezkûr eserlerde yer verildiği görülmektedir.⁸

Kur'ân ilimleri ve bunların kaynaklarından söz eden İbnü'l-Cevzî *Funûnu'l-Efnân* adlı eserinin başında Kur'ân'ın faziletiyle ilgili hadislere yer verirken tefsir ilminin tanımı, konusu, tefsire olan ihtiyaç ile tefsir ve te'vil gibi konuları ele almamıştır. Kur'ân'ın mahlûk olmadığı ile ilgili bir bölüm açarak bu konuda diğerlerinden de ayrılmıştır (İbnü'l-Cevzî, 1987, ss. 149-196). Kâfiyecî'nin *et-Teyşîr* adlı eserine baktığımızda klasik bir yöntem olarak birinci bölümde tefsir, te'vil ve Kur'ân

⁸ Bu eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Turgut, 1991, s. 15-34).

gibi kavram ve terimleri ele aldıktan sonra ikinci bölümde âyetlerle örneklediği kâidelere yer verdiğini görmekteyiz. Bu kâidelerde nüzûl sebepleri, Mekkî-Medenî, kıraatler, şiirle istişhat, nâsih-mensûh, delâlet türleri, muhkem-müteşâbih vb. konuları incelemiştir (Kâfiyecî, 1998, ss. 28-39-64).

Osmanlı döneminde yazılan birkaç tefsir usûlü eserinden biri olan ‘*er-Risâle fî Kavâ'id-i 'İlmi't-Tefsîr*' adlı eserinde de eş-Şeyh Osman (ö. 1200/ 1785) Mekkî- Medenî, nâsih- mensûh, ilk ve son inen âyet ve sûreler, Kur'an'ın yedi harf üzere inzâli, kıraatler, vakıf kuralları ve “*kellâ*” كَلَّ lafzı gibi konuları ele almıştır (Özel, 2001, ss. 309-312).

Abdurrahman b. Nâsır es-Sa'dî (ö. h. 1376) ve Hâlid b. Osman es-Sebt de bu konuda eser telif eden müelliflerdendir. es-Sa'dî, *el-Kavâ'idu'l-Hisân li Tefsîri'l-Kur'an* adlı eserinde örnekleriyle birlikte yetmiş bir kâideye yer vermektedir. Müellifin tespit ettiği kâideler incelendiğinde bunların bir kısmının tefsir kâideleri, bir kısmının Kur'an'dan çıkarılan fikhî kâideler, bir kısmının da tefsir kâideleri olarak değerlendirilmesi mümkün olmayan fakat Kur'an'ın yöntemini gösteren kurallar olduğu görülmektedir. Es-Sebt'in aynı zamanda doktora çalışması olan *Kavâ'idu't-Tefsîr* adlı eseri ise Meydânî'ye göre daha kapsamlı ve sistemattir. Yirmi sekiz bölümden oluşan eserindeki üç yüz seksen kâideyi yaklaşık yüz yirmi beş kaynaktan tahriç etmiştir. Sebeb-i nüzûl, Mekkî-Medenî, nesih, kase, belagat ve dil konuları yönünden Meydânî ile benzeşirken emir-nehiy, istifham, nefy, zamirler ve Kur'an'ı tefsir yolları gibi bazı farklı mevzulara değinmesi yönüyle de ondan ayrılmaktadır (Es-Sebt, h. 1415, I/3-4; Ayrıca bkz. <http://www.aahlhdeeth.com/vb/showthread.php?t=115097>, 28.12.2016).

Meydânî mezkûr kâideleri toplama hususunda kendisinin bir ilk olduğu iddiasındadır. Hâlbuki Meydânî'nin tespit ettiği bu kuralların benzerlerini Suyûtî de eserinin kırk ikinci bölümünde “*في قواعد مهمة يحتاج المفسر إلى معرفتها*” başlığı altında daha kısa haliyle ele almaktadır.⁹ Bir başka yerde de Suyûtî, “*في معرفة معاني الأدوات التي يحتاج إليها المفسر*” şeklindeki başlıkta diğer bazı unsurlara değinmektedir (Suyûtî, 2007, s. 357). Meydânî de eserinin otuz iki, otuz üç, otuz altı ve otuz dokuzuncu maddelerinde benzer edat ve tabirlere yer vermektedir.¹⁰

Aynı şekilde Kâfiyecî, *et-Tefsîr*'inde “*العلوم التي يحتاج إليها المفسر*” başlığı altında mevhibî/vehbî, aklî ve lafzî ilimler, Meâ'nî, beyan ve bedî' ilmi, kıraat ilmi, lügat, iştikak, sarf, nahiv, sebeb-i nüzûl, târih, kıssa ve sünnet/siyer, fıkıh usulü, edep, ahlâk, ilm-i siyaset, mantık ve kelam gibi ilimlerin bilinmesi gerektiğini belirtir. Kâfiyecî'ye göre bu ilimlerin tamamını tahsil edip tamamlayanlar Kur'an'ı layıkıyla tefsir edebilir. Bu ilimlerde eksikliği olanlar ise ancak kendi reylerine göre Kur'an'ı tefsir edeler (Kâfiyecî, 1998, s. 27).

Menna'u'l Kattan (ö. 1421/2001) ise müfessirin bilmesi gereken kuralları zamirler, ma'rife-nekre, müfred-cemî', müterâdif olmadığı halde müterâdif zannedilenler ve atıf gibi dokuz ana başlıkta ele almaktadır (Kattân, h. 1421, ss. 198-212). Aynı şekilde beyânî tefsir metodunun çağdaş temsilcilerinden biri olan Salih es-Sâmerrâî de Kur'an'ın anlatım üslûbuna dair kaleme aldığı eserinde bu açıdan Kur'an'ı tefsir edeceklerin bilmesi gereken on beş kâideye yer vermiştir (es-Sâmerrâî, 2013, ss. 6-13).

Oldukça geniş bir ilim havzası olan eklektik yapıdaki bu alana bazı tekrarlarla beraber her müfessir farklı ve yeni yorumlarla katkıda bulunmuş, eklenen yeni kâide ve kurallarla mesele olgunlaşmıştır. Abdurrahman Habenneke el-Meydânî, tefsirine bir mukaddime sadedinde yazmış olduğu eseriyle şu an için bu silsilenin son halkası olmuştur.

Sonuç

Yüce Allah ilahî bir kelam olan Kur'an'ı tefekkür ve tedebbür edelim diye apaçık bir Arap lisanıyla indirmiştir. Kur'an'ın ilk müfessiri olan Hz. Peygamber, onu kusursuzca tebliğ ederek

⁹ Bu bölümde Suyûtî, zamirler, müzekkerlik-müenneslik, ma'rife-nekre, çoğul-tekil, soru-cevap, mastar, atıf, terâdüf ve muhkem-müteşâbih gibi konulara yer veriyor (Suyûtî, 2007, s. 448).

¹⁰ Meydânî bu kâidelerde “*الوراء، الأمام، وما ادراك، كذلك، بلي، لعل*” gibi kelime ve tabirleri izah etmektedir.

mücmel ve müşkül hususlarını da tebyîn etmiştir. Hicrî ikinci asırda yazılan ve en eski tefsir kabul edilen Mukâtil b Süleyman'ın (ö. 150/767) tefsirinden günümüze kadar onu doğru anlayıp açıklamak amacıyla farklı yaklaşımlarla ciltlerce Kur'ân tefsiri kaleme alınmıştır. Bunların tamamı Allah'ın muradını anlamak amacıyla manaların beyanı ve izahı kapsamındaki tefsirî çalışmalardır.

“Anlamak”, bir dili ve o dil ile ifade edilen söz ve metinleri bütün detay ve incelikleriyle kavrayabilmektir. Kur'ân'ın kendi muhataplarından istediği de pek çok manaları muhtevi bilgi yüklü âyetlerini ona münhasır kâide ve kurallar ekseninde düşünerek yaşamalarıdır. Esasında son derece sade bir lisânı olan fakat pek çok edebî ve belâğî incelikleri ihtiva eden Kur'ân'ı zekâ seviyesi, kültürü, tecrübe ve bilgisi oranınca herkes az veya çok anlayabilir. Bununla birlikte elbette her bilenin üzerinde daha iyi bir bilen vardır (12/Yusuf, 76). Her ilmî disiplinde olduğu gibi Kur'ân ve onun tefsiri alanında da muhatapların doğru sonuca ulaşmalarına yardımcı olacak ulûmü'l-Kur'ân, tefsir usulü veya kavâidu't-tefsir gibi müfessirin bilmesi gereken bazı noktalar göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle şunu ifade etmeliyiz ki anlaşılın diye kolaylaştırılan, kendi ifadesiyle “*mübîn*” olan ve hemen her seviyeden insana hitap eden Kur'ân'ın doğru anlaşılması ve yorumlanması bağlamında onun ruhuna da muvafık olan bazı kâide ve kurallara riayet edilmesi elzemdir. Meydânî ilk defa kendisinin tespit ettiği iddia ettiği, fakat daha önceki bazı kaynaklarda benzerleri yer alan Kur'ân'ı anlama ilkelerinden/ kâvâ'idu't-tedebbur bir kısmını “*Kavâ'idu't-Tedebburî'l-Emsel li Kitâbillâhi Azze ve Celle*” adlı eserinde toplamıştır. Eleştiriye açık olmakla birlikte kâidelerin düzenli bir dizilişinin olmadığı yani bir öncekinin alt başlığı olabileceken müstakil olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca tefsirinde ve diğer eserlerinde kullanmasına rağmen mezkûr kâideler arasında şiirin önemine dair bir maddeye de rastlayamamaktayız. Bilim ve teknolojinin gün geçtikçe geliştiği çağımızda değişen bakış açılarıyla olumlu veya olumsuz her tür tenkidin yapılabilirdiği görülmektedir. Meydânî de mezkûr ilkeler noktasında bazı eleştirilerle karşılaşmıştır. Fakat sağlıklı bir akıl ve hakikate talip gözle bakıldığında Meydânî'nin ilkelerinin Kur'ân'ın doğru anlaşılmasına katkısı muhakkaktır.

KAYNAKÇA

- Altuntaş, Mehmet. (2016). “Câhiliye Dönemi Evlilikleri Ve Muallaka Şiirlerinde Anlatılan Hayatın Kur'ân Açısından Değerlendirilmesi, TURKISH STUDIES, Volume 11/5 Winter, p. 45-68, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9354>, Ankara-Turkey.
- Altuntaş, Mehmet. (2017). “İşârî Tefsir ve Cemal Halvetî'nin Fatıha ile Fîl-Nâs Sûrelerine İlişkin İşârî Yorumları” *Uluslararası Amasyalı Âlimler Sempozyumu*, 21-23 Nisan 2017, ss. 223-234.
- Bilmen, Ö. Nasûhi. (1992). *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhat-ı Fıkhiyye Kâmûsu*. İstanbul: Bilmen Basım yayın.
- Bulut, Ali. (2009). *Filolojik Tefsirle Rivâyet Tefsirlerinin Buluşma Noktası: Zeccâc'ın Me'âni'l-Kur'ân'ı*, (Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usûlü). İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi.
- Bursevî, İsmail Hakkı b. Mustafa. (ts.). *Rûhu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. (m. 1987, h. 1407). *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve's-Sihâhu'l-Arabiyye*. Tahk.: Ahmed Abdülğafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayîn.
- Cündioğlu, Düccane. (2011). *Anlamanın Buharlaşması ve Kur'ân*. İstanbul: Kapı yay.

- Curcânî, Ebü'l Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî. (2007). *et-Ta'rifât*, tahk.: Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı. Beyrut: Dâr en-Nefâs.
- Çetin, Abdurrahman. (2000). "Kur'an'ı Anlamanın Önemi ve Bu Konudaki Çalışmalar" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. c. IX, sy. 9, 193-211.
- Demirci, Muhsin. (2007). *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV.
- Erten, Mevlüt. (2014). "Kur'an'da murakabe ve münâfiklar", *TURKISH STUDIES - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*-Volume 9/11 Fall, p. 207-231, Ankara-Turkey.
- Elnure, Azizova. (2012). "Zülmecâz", md. *DİA*, İstanbul, XLIV, 570-571.
- Gazzâlî, (1994). *el-Mustasfâ min İ'lmi'l-Usûl*, Bulak, (1322), (Yunus Apaydın Çev.), İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi, Kayseri.
- İbn Haldûn. (1996). *Mukaddime*, (Zakir Kadiri Ugan Çev.), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı yayınları.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükrim b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfî, (h. 1424). *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn, Abdurrahman. (1987). *Funûnu'l-Efnân fî 'Uyûni Ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Beşâir.
- İbrahim, Muhammed et-Tayyip. (2009). *İ'rabu'l-Kur'âni'l-Kerîm el-Müeyesser*. Beyrut- Lübnan: Dâra'n-Nefâis.
- el-Kâfiyecî, Muhyiddîn Muhammed b. Süleyman. (1998). *et-Teysîr fî Kavâ'idî İ'lmi't-Tefsîr*, Tahk.: Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehebî. Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî.
- Kanik, İsa. (2017). "Kur'an-ı Kerîm'i Tefsir Etmenin Kuralları Bağlamında Meydâni ve Tefsir Metodu". Yayınlanmamış doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Karagöz, İsmail v.dğr. (2010). *Dîni Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları.
- Karagöz, Mustafa. (2010). *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Karaman, Hayrettin, v.dğr., (2007). *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları.
- Karşlı, İ. Hilmi. (2013). "Kur'an'ı Kutsarken Ona Yabancılaşmak", *Diyanet Aylık Dergi*, sy. 276, Aralık, s. 57.
- Kattân, Mennâ' b. Halil. (2000). *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*. Mektebetü'l-Meârif li'n-Neşr ve't-Tevzî'.
- Meydâni, A. Habenneke. (2009). *Kavâ'idü't-Tedebburi'l-Emsel li Kitâbillâhi Azze ve Celle*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem.
- (2000). *Me'âricü't-Tefekkur ve Dekâiku't-Tedebbur Tefsîrun Tedebburiyyun li'l-Kur'âni'l-Kerîm bi Hasebi Tertîbi'n-Nuzûli Vifka Menheci Kitabi Kavâ'idü't-Tedebburi'l-Emsel li Kitâbillâhi Azze ve Celle*, Dimeşk: Dâru'l-Kalem.
- (1996). *el-Belâgatu'l-Arabiyyetu Ususuhâ Ve U'lûmuhâ Ve Funûnuhâ Ve Suverun Min Tatbikâthâ*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem.

- (1993). *Davâbitü'l-Ma'rife ve Usûlü'l-Istidlâli ve'l-Munâzara Sıyâğatün li'l-Mantıkı ve Usûli'l-Bahsi Mutemeşşiyetün Maa'l-Fikri'l-İslâmî*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem.
- Özel, Mustafa. (2001). "Tefsir Usulü İle İlgili Bir Eser", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. XIII-XIV, 309-312.
- Râfi'î, M. Sâdik. (ts.). *Târîhu Âdâbi'l-A'rab*. Mansûra-Kâhire: Mektebetu'l-Îman.
- er-Râzî, Fahrüddîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el-Huseyn et-Teymî. (h.1420). *Mefâtîhu'l-Ğayb*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- es-Salih, Subhî. (ts.). *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*. İstanbul: Dersaâdet.
- es-Sâmerrâî, F. Sâlih. (h.1434/ m. 2013). *A'lâ Tarîki't-Tefsîril-Beyânî*. Amman: Dâru'l-Fikr.
- es-Sebt, Hâlid b. Usmân. (h.1415). *Kavâ'idu't-Tefsîr: Cem' ve Dirâse*. Medîne: Dâru İbn Affân.
- es-Suyûtî. (2007). *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Şimşek, M. Sait. (2008). *Günümüz Tefsir Problemleri*, Konya: Kitap Dünyası yay.
- Turgut, Ali, (1991). *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*. İstanbul: İFAV.
- Tülücü, Süleyman. (2005). "Muallakât", *DİA*, XXX, İstanbul, 310-312.
- Yazır, E. M. Hamdi. (ts.). *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Azim Dağıtım.
- Yılmaz, M. Fâik. (2009). *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları.
- Zurkânî, Muhammed b. Abdulazîm. (h.1426/ m. 2005). *Menâhilu'l-Irfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Ma'rife.